

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

„Egyszóval... a költészet”

Arany-verselemzések

„Egyszóval... a költészet”

Arany-verselemzések

„Egyszóval... a költészet” – Arany-verselemzések

Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018

A kötetet szerkesztette: Vaderna Gábor

Közreműködők: Czifra Mariann, Kalla Zsuzsa,

Kaszap-Asztalos Emese, Sidó Anna

ISBN 978-615-5517-24-2

© Petőfi Irodalmi Múzeum, a szerkesztő és a szerzők.

A katalógust tervezte: Graphasel Design Studio

Betűtípus: Basis Grotesque Pro

Nyomdai munkák: Keskeny és Társai Nyomdaipari 2001 Kft.

Arany János műveinek illusztrátora

és a borító grafikáinak készítője: Németh Zoltán

Vojtina Ars poeticája

(1861)

Arany János közismerten vonzódott a kultúra populáris regisztereihez. Első nyilvános szereplései a Kisfaludy Társaság különböző pályázatain is ide kapcsolják: *Az elveszett alkotmány* egy travesztált eposz (márpedig e műfaj hagyománya ekkoriban még határozottan az elit művészet felforgatását célozta), a *Toldi* pedig egy töredékesen fennmaradt lovagregény-paródia, Ilosvai Selymes Péter munkájának újraírása. A későbbiekben Arany rendszeresen nyúlt olyan témákhoz, melyek különböző kulturális regiszterek határain mozogtak, a közköltészettel kacérkodó szövegei, parodikus megszólalásai (például zseniális *Szózat*-paródiája), *A nagyidai cigányok* a maga frenetikus csatajeleneteivel bizonyosan ide sorolhatóak, de még az is megkockáztatható, hogy Arisztophanész vígjátékait is azért magyarította, mert észlelte e szövegekben a felforgató mozzanatot. Mindezek mellett az sem lehet meglepő, hogy azokat a figurákat, akiknek szerepében előszeretettel és visszatérően megformálta magát, a folklorisztikus módon terjedő anekdotakincsből merítette. Ilyen alakmás volt Bolond Istók, akit két igencsak különböző epikus szövegben formált meg (*Bolond Istók*, 1850; 1873), s ilyen Vojtina Mátyás is, a fűzfapoéta, akihez szintén kétszer tért vissza Arany (*Vojtina levelei* öccséhez, 1851; *Vojtina Ars poeticája*, 1861). Bolond Istók egy 18. században feljegyzett szólásból („betekintett, mint Bolond Istók Debrecenbe”), Vojtina korabeli pesti anekdotákból érkezett. Utóbbiról szórványos adatok, rövid, mókás történetek az adomáiról és élceiről ismert író, Bernát Gáspár (közismert nevén: Gazsi) környezetében tűnnek fel, ahol Vojtina az ő bugyuta titkára. Hogy valóban létezett-e Vojtina Mátyás, vagy pedig Bernát találta ki személyét mások szórakoztatására, ma már nem megítélhető, talán nem is fontos.

Mindenesetre azért, hogy Arany – mintegy csatlakozván a Bernát kezdeményezte játékhoz – magára vállalta Vojtina szerepét, s az ő hangján szólalt meg, olyan érdekes költői szerepet hozott létre, melynek hatástörténete egészen a kortárs irodalomig kiterjed. Talán megkövethető az az állítás, hogy Arany költészete a Vojtina-figura révén is folyamatosan jelen tudott lenni az utókor irodalmi életében. Tompa Mihály már az első Vojtina-levelekre válaszolt versben (bár a költemény – *Válasz Vojtina Gáspárnak* – végül nem jelenhetett meg); Dóczi Lajos a 20. század elején ír utóhangot Vojtinához (mintegy kiegészítvén Arany költeményeit az azóta felmerült esztétikai dilemmákkal); Kosztolányi Dezső 1935-ös publicisztikájában Vojtina bőrébe bújva támadja Illyés Gyulát és a népi iskolát (Jékely Zoltán szintén Vojtinát idézi meg, amikor a népi és urbánus írók vitáját parodizálja); Juhász Gyula Vojtinaként régi költészeti eszmények letűntén borong (nyilván Arany lírájának, például a *Letésem a lantot* című költeménynek problematikáját is felidézvén); Takáts Gyula az igazság kimondásának problémáját egy olyan korban, az 1950-es években teszi szóvá, amikor az erről való beszéd már önmagában is bátor politikai tettnek minősülhetett; Vas István Vojtinája már nélkülöz bármiféle tragikus pátoszt, s költeménye a totális nihil értéksemleges állapotát teszi iróniája tárgyává; Orbán Ottó a kortárs irodalomelméletet szatirizálja; Kukorelly Endre Arany János és József Attila szövegeinek szétbontásával és újra-összeépítésével „éleszti újra” Vojtinát; Géher István pedig az idős Vojtina hangján szól, aki kételkedik abban, hogy sikerült bármilyen tudást tanítványaiba csöpögtetnie, mégis szeretettel gondol rájuk. A lista közel sem teljes, bőven lehetne még folytatni.

Minek köszönhető vajon e nagyfokú érdeklődés?

Egyfelől nyilvánvalóan annak, hogy e verseket lehet akár Arany saját írói önértelmezéseként is olvasni, olyan szövegekként, melyek valójában – mint a későbbi vers címe mondja is – *ars poeticák*. Horatius a Pisókhhoz írott episztoláját (*Episztolák* második könyve, harmadik levél) illetik e megnevezéssel évszázadok óta (arra a poétikai hagyományra utalva, mely verses formában beszéli el a verselés szabályait), s az újkorban pedig Nicolas Boileau írt nagyszabású tankölteményt (*L'art poétique*) a művészet formai szabályairól. Az *ars poetica* sajátos önreflexivitással bír, amennyiben rögtön be is mutatja azokat a szabályokat, melyeket éppen ismertet. Arany első Vojtina-levelei például verselési szabályokat fogalmaznak meg arról, hogy milyen a jó rímelés, s a szöveg virtuóz módon be is mutatja azt, amiről beszél. Ebben az értelmezésben a felvett szerep (Vojtina) csak álca, a szerepfelvétel is csak tettezés, a vers sorai közül Arany János saját hangját lehet kihallani, saját esztétikai koncepcióját lehet kiolvasni.

Másfelől azonban éppen az *ars poetica* műfajának önreflexivitása tette lehetővé, hogy ezeket a megszólalásokat költői játéknak láthassuk. Már Horatius esetében is nyilvánvaló némi irónia (sőt, az utóbbi években komoly érvek merültek fel arra nézvést, hogy az egész szöveg voltaképpen egyfajta költői modor maró gúnnyal kifaragott szatírája); Boileau bár komolyan gondolja a megfogalmazott poétikai szabályokat, szövegének játékossága mégis visszavon valamit a látszólagos szigorból. A követendő szabályok kötöttsége és a stílus játékanak szabadsága az *ars poetica*-ban együttesen van jelen.

E két olvasási mód látszólag éles ellentétben áll egymással. Valójában a Vojtina-költemények

éppen attól hihetetlenül izgalmas szövegek, s a fentebb felsorolt magyar Arany-követőket is nyilván ez ragadta meg, hogy miközben egyik nagy témájuk a helyes és helytelen, igaz és hamis művészetelméleti dilemmája, azonközben éppen az marad eldönthetetlen, hogy aki e versben megszólal, komolyan vehető-e egyáltalán, s van-e, lehet-e bármiféle igazságtartalma annak, amit mond.

Nézzük meg részletesebben a *Vojtina Ars poeticája* című költeményt.

A szöveg két része élesen elválik egymástól, olyannyira, hogy a modern kiadások tipográfiaiilag is el szokták választani azokat egymástól. Az első egység, mely a 64. sorig tart, valamiféle *önvallomás*, a második rész pedig, a 65. sortól a vers végéig, az *esztétikai tanítást* tartalmazza. Bár az irónia a szöveg mindkét részének alapvető stiláris eszköze, azok mégsem csak témájukban különböznek. Az első rész voltaképpen meghatározza, megrajzolja a beszélőt: nincs megszólított, ehelyett arról olvashatunk, hogy miképpen jutott el a költő odáig, hogy „éneklőből” „énektanár” legyen. A második részben már megjelenik az is, akihez a tanácsok szólnak (egy egyes szám második személyű, pontosabban nem körvonalazható megszólított). E kettősség azért is fontos, mert az első rész tanulságai alapján egy olyan személy osztja meg tapasztalatait egy másik személlyel (egy leendő vagy egy már praktizáló költővel), aki éppenséggel nem volt képes művésszé válni.

A költemény első sora, amint azt az Arany-filológia kimutatta, egy Tóth Kálmán nevű korabeli költő versének nyitányára utal vissza.

Tóthnál: Teli vagyok dallal, mint csillaggal az ég,
Teli vagyok dallal, mint sugárral a nap.

**Aranynál: Tele vagyok, *dallal* vagyok tele,
Nem, mint virággal a rét kebele,
Nem, mint sugárral, csillaggal az ég:
De tartalmával a „poshadt fazék”.
Vagy mint csatorna, földalatti árok,
Amelybe nem csupán harmat szivárogo. –
Tele vagyok. Nincs túrni mód tovább:
Feszít a kóranyag, a zagyva táp.**

A szövegközi kapcsolat egyértelműnek tűnik, miként a stílus-szint leszállítását is bajosan érthetnénk csak félre. Arany a „tele vagyok” kifejezést a testi ürítés sürgető szükségeként fogalmazza újra. A „poshadt fazék” illetéknéppen az ürítkezéshez használt

edény (éjjeliedény, serbli), a csatornában pedig, ahol „nem csupán harmat szivárog”, a testi folyamatok végtermékei csordogálnak. A poétikusan, vagy ha tetszik: szépen megfogalmazott képek (csillag, sugár, virág, harmat) ilyenformán az elkerülhetetlen testi szükségletek („Nincs túrni mód tovább”) mellé kerülnek. Aranynál a testi folyamatok összevillantása és szembeállítás a művészi szép közhelyszerű toposzaival nem példátlan eset: az *Őszikék* címadó párverse juthat eszünkbe, ahol az első darabban a kulináris élvezetek a művészet fölébe kerekednek, a második rész pedig – vizsgált versünkhöz hasonlóan – egy ürítés sejtetésével indul. E technika olyan hagyományt szólít meg, mely azáltal kérdez rá a kulturális értékek mibenlétére, hogy felmutatja az eltagadott vagy tabuként kezelt másik oldalukat. E másik oldal önmagában nem törli el a célpontul választott értékvilágot, csupán magától értetődőségében kételkedik – s teszi mindezt a szép és rút groteszk egymás mellé állításával. Ennek a jelentősége akkor lesz igazán érthető és értékelhető, amikor az a beszélő, aki képtelen volt testi mivoltának fizikai működését korábban tartva elrejtteni, éppen arról fog beszélni tanítványának, miként kell egyszerre szabadnak lenni és sztoikus módon bölcselkedni. Oly tanácsokat fog tehát osztogatni, melyeket ő maga nem tudott betartani, s így az ars poetica műfaji hagyományainak épp azt a vonatkozását véti el, hogy színre is kellene vinnie, személyében képviselnie kellene azokat a szabá-

lyokat, melyek tanácsként éppen az ő szájából hangzanak el.

A következő versszakokban kirajzolódó költői karriertörténet egy bukás története, tehát az elbizonytalanítás folytatódik. Kiderül, hogy a beszélő azért volt „dallal tele”, mert sokat olvasott (falta a könyveket?), s metaforikus hasmenése tulajdonképpen ennek köszönhető („Kit meg ne rontson aztán ennyi zöld! s/ Ne rágjon ennyi éretlen gyümölcs! –”). Emögött olyan kultúrkritikai álláspont sejlik itt fel („a műveltség nem igazán mozdította előre a világot”), melynek nagy vitáját még Jean-Jacques Rousseau kezdeményezte, s melyhez a magyar irodalomban számosan hozzászóltak korábban (például Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című nagy versében). Mindenesetre Vojtina „egypár száz” könyv elolvasása nyomán három költői lehetőséget szűrt át magán. A *bor* mint téma egyáltalán nem érintette meg, a *szerелеmben* néma maradt („Egy *mukkomat* se hallád, vaksi holl!...”), s csak a *hazáról* lett volna mondani-valója, sőt itt hatása is volt (gyönyörű sorok: „Sebet tör a dal, de balzsamteli/ Ujjával ismét megengeszteli.”), ám ez gyorsan elmúlt, s mire szavai elhangzanak, már csak a „kiáltozás”, „kurjogtatás” maradt – a költészet kiveszett. Egy idézetet hoz aktuális állapotára: „Mély hallgatásban torkom elrekedt”. Ez a sor Dante *Isteni színjátékának* az elejéről származik („Chi per lungo silenzio pareva fioco”, I/63), amikor az évszázadokig hallgató Vergilius először megszólal, hogy a Pokolba kíséresse Dantét. Szimbolikus utalás ez, ismét egyszerre

komolyan vehető és ironikus játék: Vojtina Vergiliusként vezeti tanítványát, tehát a megszólított nem akárkit kapott kísérőül, másrészt nehéz feledni, hogy Vergilius először a Pokolba szállt alá, s utóbb a Mennyországba be sem léphetett. Ha komolyan vesszük az utalást, akkor abból az is következik, hogy az egyik legnagyobb költő fogja megosztani tanácsait, illetve az is, hogy csak ideig-óráig kísérheti társát, végcéljához nem vezetheti el. Ráadásul a felvett szerep tovább osztódik: nem igazán tudni, hogy akkor itt most ki is beszél valójában. Arany? Vojtina? Vergilius?

A költemény másik, tanácsadó, hosszabb része egy ókorig visszanyúló művészetelméleti dilemmát tárgyal: hazudnak-e a költők? Platón, bár több ellentétes vélemény is megjelenik dialógusaiban a művészetekkel kapcsolatban, azt állította (az *Államban*), hogy a világról szerzett tudásunk már eleve ideálisnak tekinthető formák utánzása, s a művészet, mikor ezeket az utánzatokat utánozza, még messzebb kerül az eredeti formáktól. Vojtina ez ügyben inkább Arisztotelész *Poétikáját* követi: Platón tanítványa szerint ugyanis mestere tévedett (íme, egy tanítvány, ki megtagadta mesterét!), hiszen az utánzás alapvető emberi igény, s például a művészet abban különbözik a történetírástól, hogy míg az utóbbi azt meséli el, ami megtörtént, előbbi olyan történeteket kínál, melyek nem történtek meg, ám megtörténhetnek. Egyedi és általános tehát úgy kerülnek itt szembe egymással, hogy a művésznek az előbbi felől az utóbbi felé kell elmozdulnia – még akár azon az áron is, hogy hazudni kényszerül. Az imént említett arisztotelészi megkülönböztetésre utalnak a következő sorok:

**Tán nem való, hogy ez s ez úgy esett,
Tán ráfogás a felhozott eset:
Mátyás király nem mondta s tette azt;
Szegény Tiborc nem volt élő paraszt;
Bánk, a nejével, megvénült falun,
Sosem dühöngte többé a szarun [vagyis „a szarvon”, azaz felszarvazásán],
Evett, ivott, míg végre elalún:
De mit nekem valód, ha ez esetben
Bánk törpe lesz, Mátyás következetlen?
Ha semmi évszám, krónikás adat
Engem le nem győz, hogy nem tett vadat?
Nekem egész ember kell és király,
Vagy férj, nejéért aki bosszut áll,
S ember-, király-, meg férjben az egyén:
Csip-csup igazzal nem törődöm én.**

Az irodalom hazug igazmondását támasztja alá a vers híres – legalább Phaedrus óta vándorló, terjedő – meséje a malacvisítás-utánzó versenyről (ahol az igazi malacot köpenye alá rejtő csalo veszít), a léghajóban való felszállás mint az

esztétikai szintemelés allegóriája, valamint a piszkos, bűzös, poros város (Pest) átesztétizálásának problémája. Ezen klasszikus esztétikai álláspont számbavételével (s némi mértékletesség mellett) jutunk el magához a költészethez:

**Nem a való hát: annak égi *mássá*
Lesz, amitől függ az ének varázsa:
E hűtlen hívség, mely szebbít, nagyít –
Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít:
E alkonyság, mely az árnyakat,
E köd, mely nőtetí a tárgyakat;
E fénytörődés átlátszó habon,
E *zöld*, esős lég egy május-napon;
Ez önmagánál szebb, dicsőbb természet:
Egyszóval... a költészet.**

Annyiban van modernizálva ez a régi esztétikai tézis (amit, lássuk be, ezúttal nemcsak szórakoztató módon, de gyönyörű sorokban prezentált Vojtina), hogy ideális és valós ellentéte már nem az eredeti platóni kontextusban jelenik meg, hanem valamiféle romantikus esztétikai ideológia jegyében, mely szembeeszegetül kora realista törekvéseivel.

Ha itt véget ért volna a költemény, talán meg is elégedhettünk volna azzal, hogy Vojtina, bár kissé bohó, mégiscsak remek „énektanárnak” bizonyulhatott. Ám a költemény nem itt végződik, *Vojtina nem tudja befogni a száját*, s kísérletet tesz arra, hogy definiálja a „híres eszmény, vulgo: *ideál*” fogalmát. Nehezen követhető fejtegetések jönnek, majd az érvelés egyszer csak véget ér, félbe szakad. Zavarunkat csak növeli, ha ehhez hozzávesszük, hogy Vojtina – amikor korábban a mindent felfaló, de semmit meg nem emésztő óriáskígyó (egy boa) rémképét állította tanítványa elé, amivel ismét az emésztés problémájára, s ilyenformán saját problémájára utalt vissza –, újfent jelezte: egy olyan személy adja a földi valóság meghaladására vonatkozó tanácsait, aki képtelen volt túllépni saját testének fizikai működésén.

A *Vojtina Ars poeticájának* sajátos hatáseleme, hogy az Arany és Vojtina közötti határvonal elmosódott, nem lehet pontosan tudni, kinek a hangját halljuk. A vers, azáltal, hogy folyamatosan mások szövegeit és jól ismert téziseit idézi, különböző hangok együttes, kollektív hangjaként is olvasható. Ha nem is példátlan ez a bizonytalanság a 19. századi magyar irodalomban (gondoljunk csak Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című költeményének beszédhelyzetére), mindenestre nagyon megtermékenyítő.

Vojtina Ars poeticája (részlet)

Hazudni rút. Ez ellen a morál,
A társas illem egykint perorál;
De költőnek, bár lénye isteni,
Nemcsak szabad: – szükség fillenteni.
Avagy felettünk nem hazud az ég,
Boltta simulva, melynek színe kék?
A támadó nap burka nem hazud?
S fejünk felett, min jár, nem ál az út?
A csillagok hullása nem csaló?
Távol hegy, erdő kék színe való?
Szivárvány hídja nem csak tettetés?
A látkör széle nem csúf rászedés?
A délibáb, midőn vizet csinál,
Melyben torony, fa kettészelve áll,
Lebegve orma, tótágast az alja:
Hát nem szemed, szomjad ingerli, csalja?...
Minden hazugság, földön ami szép:
Csontváz, ijesztő a valódi kép;
Azt vérrel, hússal ékesíteni
Jer, jer költő!... hazudva isteni!

Győzz meg, hogy ami *látszik*, az *való*:
Akkor neved költő lesz, nem csaló, –
Amint nem az volt rég az átheni,
Malacvisítást tudva színleni;
Ellenben a pór, aki szűr alatt
Ríkatta disznát, és kuhin maradt,
Bár a visítót gúnyosan emelte,
A hallgatók füttyét megérdemelte.
Mert a közönség *érzé*, hogy amaz
Úgy rí, miként *legtöbbször* a malac,
Míg a valódi – csont és vér noha –
Tán úgy sikoltott, mint másszor soha.

Itt a különbség: hogy e látszatot
Igaz nélkül meg nem csinálhatod.
Csakhogy nem ami *rész szerint* igaz, –
Olyan kell, mi *egészen* s *mindig* az.
Tán nem való, hogy ez s ez úgy esett,
Tán ráfogás a felhozott eset:

Mátyás király nem mondta s tette azt;
Szegény Tiborc nem volt élő paraszt;
Bánk a nejével, megvénült falun,
Sosem dühöngte többé a szarun,
Evett, ivott, míg végre elalún:
De mit nekem *valód*, ha ez esetben
Bánk törpe lesz, Mátyás következtlen?
Ha semmi évszám, krónikás adat
Engem le nem győz, hogy nem tett vadat?
Nekem egész ember kell és király,
Vagy férj, nejéért aki bosszut áll,
S ember-, király-, meg férjben az egyén:
Csip-csup igazzal nem törődöm én.

De bár egész, s örök – úgy pusztá-nyersen
Feladva, nem segít *valód* a versen.
Itt kell már a szabály: „költő, hazudj!”
Nem olyan ám mind, hogy belőle tudj:
Mert van sok eszme, igaz fogalom,
Mitől előre borsózik dalom.
Az egyszeregy, bár meg nem dönthető,
Képzelmi szósszal bé nem önthető;
Sem oly igazság, min függ a peres;
Sem a rideg tan, elvont, rendszeres;
Vond bár kívül reá költői mázad:
A pöre tartalom fejedre lázad;
Vagy, mint midőn az óriás *boa*
Nagy martalékkal hömpölyög tova,
Gímet rabolván, vagy bölénytinót,
Féltesttel amely még száján kilóg,
Hétszámra hordja az ágbogas fejet,
Vélné az ember, egy erdőt evett,
Hétszámra látni, hogy szerv- és idomra
Különböző táppal vesződik gyomra:
Úgy jár az istenadta költemény
A nyers igazzal, mely dacos, kemény;
Csakhogy sokára sem emészti meg:
Marad nehéz, feloldatlan tömeg.